

EDIÇÃO Nº 09 DEZEMBRO DE 2015. Artigos recebidos até 30/10/2015. Artigos aprovados até 30/11/2015

MYŠLENÍ O JAZYCE V KNIZE VILÉMA FLUSSERA „JAZYK A SKUTEČNOST“

Jaroslava Jindrová¹

ABSTRAKT: Vilém Flusser ve svém (v originále portugalsky psaném) pojednání předkládá svou představu o fungování jazyka, který nechápe jen jako prostředek k vyjádření skutečnosti, domnívá se, že jazyk sám je skutečnost, že se skutečnost prostřednictvím jazyka vytváří. Skutečnost se podle něj tedy skládá ze slov, proto narazí-li náš intelekt na „syrová data“, musí je nejprve na slovo převést. Jazyk a intelekt jsou navzájem propojeny. Lidské *Já* je tvořeno intelektem, který se utváří a rozvíjí tím, že se učíme slova. Intelekt mezi sebou rozmlouvají a tato rozmluva proměňuje chaos v kosmos. Bezobsažná rozmluva nás může uvrhnout do konverzačního tlachu, rozpínající se intelekt naopak může přesáhnout hranice rozmluvy a proniknout do vrstvy poezie, v níž vznikají nová slova a tím i nové skutečnosti.

KLÍČOVÁ SLOVA: Vilém Flusser, jazyk, skutečnost.

1. Úvod

Knih Viléma Flussera je bezesporu zajímavá, neboť předkládá svébytný pokus o souborné chápání filozofie jazyka založený na jedné straně na Heideggrově existenciální filozofii vycházející z ontologického rozdílu mezi „bytím“ a „jsoucím“ (Heidegger, 2008) a na straně druhé na přístupu logicistů, které zajímá pouze formální stránka jazyka, přičemž obě teorie považuje autor za nedokonalé a uvažuje o nich kriticky. Věnuje se však i problematice překladu a převoditelnosti myšlenek mezi různými jazyky, kde se blíží teorii Wilhelma von Humboldta, jenž se domnívá, že jazyk vytváří myšlení a odráží mentalitu jednotlivých národů. Nelze ovšem tvrdit, že se Flusser Humboldtem inspiroval, v bibliografii ani v textu na jeho dílo neodkazuje a svérázné pojetí jazykové typologie svědčí spíše o tom, že jeho rozdělení neznal nebo ho nepovažoval za podstatné. Flusser má za to, že každý jedinec je zakotven ve skutečnosti daného jazyka natolik pevně, že při přechodu z jednoho jazyka do druhého přechází i z jedné skutečnosti do druhé. Tento aspekt Flussera uvažování je obzvláště zajímavý viděno prismatem jeho života, neboť on sám se celoživotně pohyboval mezi různými jazyky (a tedy i skutečnostmi) a otázkou zůstává, ve kterém z nich byl ukotven

¹ Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

nejlépe. Vilém Flusser² totiž pochází z pražské židovské rodiny a byl vychován v bilingvním česko-německém prostředí. Po okupaci v roce 1939 utekl do Anglie, krátce nato však odjíždí do Brazílie, s jejímž kulturním prostředím je svázán více než třicet let. Publikuje také anglicky a francouzsky. Další zajímavostí je fakt, že Flusser nevystudoval ani filozofii, ani filologii a je vlastně samouk: Kniha *Jazyk a skutečnost* je však prodchnuta doslova fascinací jazykem jakožto „nejstarším a zároveň nejnovějším uměleckým dílem, dílem velkolepým a úchvatně krásným, leč stále nedokonalým“ (Flusser, 2005, 12). Přesto se v roce 1962 stal členem Brazílského filozofického institutu a jeho erudice je nesporná. Tato práce je pokusem o představení některých jeho myšlenek týkajících se vztahu mezi jazykem a skutečností a jazykem a myšlením. Analyzovaná kniha *Jazyk a skutečnost* vyšla v roce 1963 v Brazílii v portugalském jazyce. Česky vyšla v překladu Karla Palka v roce 2005.

2. Cíle autorova zkoumání

Autor vychází ze skutečnosti, že odvěká touha lidstva je objevit nějaký řád, který by chaotický svět činil snesitelným. Hledá tedy nějakou strukturu, která by sloužila jako systém pravidel. Struktura musí být statická, aby umožnila jev uchopitelným, a zároveň i dynamická, aby učinila jev pochopitelným. Podle Flussera se fixační úsilí rovná katalogizaci světa a úsilí koordinační hierarchizaci světa; obojí je vlastně podstatou vědy, v níž různé obory odpovídají různým třídám jevů. Dokážeme-li všechny jevy vůči sobě navzájem vymezit a zároveň je hierarchizovat, chaos se přemění na kosmos³. Existují tedy dva světy, jeden chaotický svět „jevový“ a druhý uspořádaný svět „skutečný“. Hledání takové struktury, neboli systému pravidel „skutečnosti“, však zatím nebylo úplně úspěšné. Jsme tedy ve stadiu, kdy duch teprve postupuje od jevu ke skutečnosti. Prostřednictvím filozofie, vědy, náboženství nebo umění se lidstvo snaží skrze jevy ke skutečnosti proniknout. Tato snaha však naráží na různé námitky, jež se dají rozdělit na tři typy. Skeptikové popírají schopnost lidského ducha proniknout k tomu, co se jeví, nihilisté popírají skutečnost samotnou a mystici popírají, že by poznání bylo vyjádřitelné či sdělitelné. Autor označuje tyto námitky jako epistemologické⁴, ontologické a náboženské a soudí, že tyto námitky ohrožují celou oblast lidské kultury tím, že

² Narodil 12.5.1920 v Praze, zemřel při automobilové nehodě 27.11.1991 blízko u Prahy.

³ Flusser zde chápe kosmos ve shodě s antickou řeckou filozofií, tedy jako harmonické uspořádání vesmíru.

⁴ týkající se lidského poznání, někdy označované také jako gnozeologické.

ji vystavují nebezpečí pádu zpět do chaosu, který, jak již bylo řečeno, je nepochopitelný a tudíž nesnesitelný. Proto je třeba si uvědomit, o co při hledání oné ideální struktury usilujeme. Zjistíme, že neusilujeme o objevení „poznání“, „skutečnosti“ a „pravdy“ v absolutním slova smyslu, ale o objevení daleko skromnější struktury, která sice slovy autora „není tak vznešená, ale je nedotknutelná námitkami a umožní nám dále hledat“. Proto naše bytí v takovém zúženém kosmu nebude marné. Cílem jeho práce je uvědomit si, že struktura tohoto kosmu je shodná s jazykem, že věda a filozofie jsou metody průzkumu jazyka, že jazyk se tvoří v náboženství a v umění.

Jazyk tedy není pro Flussera jen specializovanou oblastí vědy, nicméně i takto chápaný jazyk je v jeho širším pojetí obsažen. Jeho *jazyk* se svým obsahem blíží řeckému pojmu „logos“, přisuzuje mu však i magický aspekt, který slovu (jazyku) přisuzují primitivní národy. Autor soudí, že jazyk jakožto nástroj myšlení je s myšlením vlastně totožný. To však neznamená, že by autor směřoval k čistému idealismu. Snaží se jen o výklad vlastního pojetí jazyka, který nás utváří. Nejsme však pasivními pozorovateli, nýbrž jsme skrze něj schopni formulovat vlastní myšlenky.

3. Rozbor vybraných kapitol

Flusser člení svůj spis do čtyř kapitol. V prvních dvou kapitolách, nazvaných *Jazyk je skutečnost* a *Jazyk formuje skutečnost*, vysvětluje autor svůj pohled na jazyk a některé jeho kategorie, nastiňuje problém překladu a předkládá vlastní návrh typologie jazyků. Ve třetí kapitole, nazvané *Jazyk tvoří skutečnost*, pak formuluje vlastní představu jazyka a jeho fungování, nastiňuje jakousi fyziologii jazyka, a i když sám v úvodu své práce předjímá, že neusiluje o vytvoření nové filozofie jazyka, v této kapitole se tomu přinejmenším přibližuje. Čtvrtá kapitola nazvaná *Jazyk rozšiřuje skutečnost* pojednává o pojmech příroda a kultura. Flusserovy názory na jazyk, myšlení a skutečnost nejsou všeobecně známé, proto bych se některým jeho myšlenkám chtěla věnovat v této práci.

3.1. Jazyk je skutečnost

Východiskem této kapitoly je předpoklad, že velkou část informací, formujících náš intelekt, tvoří slova, ať už v podobě akustické nebo vizuální. Slova považuje Flusser za data artikulovaná. Smysly jsme však schopni vnímat data i v jiné než verbální podobě, již Flusser

nazývá bezprostřední (neartikulovanou). Tuto podobu je třeba nejprve převést na slovo, což se děje při přechodu data od smyslového vjemu k intelektu. Jestliže se skutečnost skládá ze souhrnu dat, pak existuje skutečnost dvojitá – skutečnost slov (artikulovaných dat) a skutečnost syrových (neartikulovaných) dat, která je však při přechodu k intelektu přetvořena opět do podoby slova. Skutečnost se tedy skládá ze slov.

3.1.1. Jazyk vnímaný zevně

Vnímáme-li jazyk zvnějšku, pak můžeme konstatovat, že slova jsou seskupována podle předem daných pravidel ve věty. Prostřednictvím vět vnímáme uspořádanou skutečnost, tedy kosmos. Slova v náhodném shluku bez respektování daných pravidel nazývá Flusser blábolením nebo slovním salátem. Samotná slova chápe jako nositele významu – symboly⁵.

Autor se rovněž zamýšlí nad tradičním dělením slov na slovní druhy, které v podstatě odmítá, neboť se domnívá, že je založeno na mylném předpokladu, že existuje něco jako absolutní skutečnost, jejíž struktura se odráží ve struktuře jazyka⁶. Autorovy výhrady k členění věty na klasické větné členy ze stejných důvodů jej vedou k potřebě analyzovat větu jiným způsobem. Navrhuje přijmout jako správnou tu větu, jejíž uspořádání odpovídá pravidlům jazyka, jehož slovní zásobu užíváme. Pokud těmto pravidlům nevyhovuje, je chybná. Výraz věta spojuje s fyzickou podobou seskupených slov (psanou nebo vyslovenou). Pokud se slova uspořádají pouze v mysli, nazývá je myšlenkou. Staví tedy proti sobě objektivní (větu) a subjektivní (myšlenku) aspekt takového uspořádání. Formální správnost nebo chybnost věty nebo myšlenky však nijak nesouvisí s její pravdivostí. Ta se řídí jinými pravidly, jimiž jsou vztahy mezi větami řízeny. V případě portugalského, z níž autor vychází,

⁵ Z lingvistického hlediska je problematika symbolů poněkud složitější. Za základ moderní lingvistiky se považuje pojetí Pierceovo. Ten rozděluje znaky obecně na ikony (mezi znakem a označovaným existuje podobnost), patří sem tedy například mapy a slova onomatopoická; indexy (mezi znakem a označovaným existuje reálný vztah, například stopy v písku); symboly (mezi symbolem a označovaným neexistuje žádný vnitřní vztah, jsou pouhou konvencí). Jsou to chemické značky, matematické symboly a rovněž většina slov, to znamená jazykových znaků, jejichž vnější podoba je čistě arbitrární.

⁶ V této i dalších jazykových oddílech knihy je patrné, že Flusserovi přece jenom chybí hlubší vhled do problémů jazykovědy. Odmítá například dělení slov na slovní druhy s argumentem, že ne vždy jsou substantiva nositelem substancí, adjektiva nositelem kvality a podobně. U flexivních jazyků se však o slovních druzích uvažuje spíše na úrovni morfologické než významové a jejich zařazení je často ryze formální. Stejně tak jeho odmítání klasické syntaktické analýzy věty s argumentem, že aglutinační jazyky tvoří přece věty jinak než řazením určitých slovních druhů vedle sebe, nemá s vyjadřovanou skutečností nic společného. Pravdivost či nepravdivost vět nespočívá v jazykovědě v jejich analýze formální, nýbrž významové.

jsou to pravidla logická. Existují různá pravidla pro různé jazyky a s jejich pomocí odhalujeme pravdu relativní. Absolutní pravda je neuchopitelná a tudíž nesdělitelná.

3.1.2. Jazyk vnímaný zevnitř

Jazyk a intelekt jsou navzájem propojeny. Lidské *Já* je tvořeno intelektem a jeho infrastrukturou (smysly), společně s jeho superstrukturou (duchem). Lidské *Já* přirovnává Flusser ke stromu, jímž proudí míza přes kořeny (smysly) ze země (skutečnosti) prostřednictvím kmene (intelektu) směrem do koruny (ducha) a proměňuje se v listy, květy a plody. Smysly nasávají skutečnost, jež se pak při setkání s intelektem přetváří ve slova. Z této transformace vzniká *Já*. Intelekt nedokáže překročit hranici mezi syrovým (neartikulovaným) datem a slovem, protože začíná i končí tam, kde začíná slovo: „To právě charakterizuje intelekt: sestává ze slov, uchopuje slova, chápe slova, pozměňuje slova, reorganizuje slova a předává je duchu, který je – snad – přesahuje. Intelekt je tedy produktem i producentem jazyka, „myslí.“ (Flusser, 2005, 20). Syrová data jsou pro intelekt nedostupná, ale jsou mu blízka, proto intelekt hledá nějaké slovo, aby je mohl artikulovat. Slova však přijímá bezprostředně, a když je pochopí, může rozmlouvat. Vzhledem k tomu, že intelekt nezná nic než slova, dokáže rozlišovat mezi slovy a syrovými daty pouze na základě jiných kritérií. Flusser se domnívá, že jsou to kritéria estetická, s jejichž pomocí rozlišuje mezi chaosem a uspořádanou větou. A právě rozmluva⁷ proměňuje chaos v kosmos. Intelekt se tvoří tím, že se učíme slova. Například novorozenec je zpočátku obklopen pouze syrovými daty, na něž reaguje pouze fyziologicky. Protože však část syrových dat tvoří slova pocházející od lidí v jeho okolí, vytvářejí ona slova kolem dítěte ochranný val a zabraňují jeho upadnutí do chaosu. Dítě se snaží slova uchopit a tím vzniká jeho intelekt, jakási nadstavba nad smysly. Tak se zrodí jeho *Já*. S počtem poznaných slov roste intelekt, jehož činností vzniká inteligence. Začíná nepřetržitý proces, kdy smysly přijímají informace v podobě syrových dat a slov a intelekt s nimi pracuje. Slova uchopuje a data zpracovává, aby je mohl uchopit a posléze přeskupit. Tak vzniká myšlení. K procesu uchopování a přetváření se přidává proces třetí, kdy intelekt vytlačuje uspořádaná slova do oblasti smyslů. Myšlenky se „zjevují“⁸, a tak se vlastně vracejí na počátek procesu zpracovávání. Intelekt se začíná podílet na rozmluvě. Autor tady

⁷ Flusser rozlišuje mezi rozmlouvou a konverzací. K oběma pojmům se podrobně vrací ve třetí kapitole.

⁸ Tento překlad německého výrazu *Ausdruck* použil ve svém překladu do češtiny Karel Palek (Flusser, 2005, 22).

upozorňuje na nebezpečí, které tkví v tom, že tato ontologicky problematická oblast se nalézá v onom symbolickém kmeni, kde se chaos teprve přetváří v kosmos. Nelze jej tedy pojmenovat, a proto ani uchopit. Touto filozofickou otázkou propasti mezi „může být“ a „je“, která může být překonána nikoliv intelektuálně, nýbrž pouze skokem, se zabývala celá řada myslitelů. Flusser se domnívá, že jejich největším problémem je, že filozofie zůstává v zajetí jazyka, což činí problém ještě složitějším.

3.1.3. Pluralita jazyků

Bez ohledu na výše řečené je nesporné, že intelekt dochází uskutečnění v rozmluvě a tím vytváří skutečnost. Jazyk tedy není pouhým nástrojem k poznávání skutečnosti, je to souhrn všech rozmluv a rozmlouvajících intelektů, je tedy skutečností samou. Potíž je ovšem v tom, že neexistuje skutečnost jediná, existuje tolik skutečností, kolik je jazyků, protože jak již bylo řečeno, proces přeměny syrových dat v uspořádaný kosmos se děje pomocí formulování slov, která se v jednotlivých jazycích liší. Pokud by existoval jeden společný jazyk, existovala by jediná skutečnost. Vzhledem k pluralitě jazyků je však skutečnost tvořena souhrnem jazyků a intelekt je skutečný jenom tehdy, když myslí v jednom konkrétním jazyce. Z toho vyplývá, že přetváření syrových dat probíhá různými způsoby, protože je uskutečňováno různými jazykovými prostředky. Proti těmto argumentům zdánlivě jde vědecké bádání zejména v přírodních vědách. Ale při podrobnějším zkoumání zjistíme, že v exaktní vědě se více než jazykové znaky (slova) užívají konvenční symboly, věda sama je vlastně jazykem. Její nevýhodou je, že se v konvenčních symbolech, tedy ve svém vlastním jazyce, nedokáže pohybovat neustále. Abychom ji dokázali pochopit, musíme stejně překládat z jazyka vědeckého do konkrétního jazyka, v tomto případě do portugalštiny. Tady vyvstává opět otázka mimojazykové skutečnosti, existující nezávisle na jakémkoliv jazyce, a to nejen na poli exaktních věd. Flusser to dokumentuje na příkladu boty, ušité německy mluvícím ševcem. Bota existuje objektivně a může ji nosit kdokoliv, ale jako taková je pouze syrovým datem, které mluvčí konkrétního jazyka musí převést do artikulované podoby. Tuto podobu pak může intelekt uchopit a dále přetvářet.

3.1.4. O překládání

Základní Flusserovou tezí je, že při převodu z jednoho jazyka do druhého není důležité zda jsou jazyky příbuzné etymologicky, ale do jaké míry jsou příbuzné ontologicky. Jak již bylo řečeno, každý jazyk představuje ucelený systém, uspořádanou skutečnost. Je to však systém otevřený, existuje možnost přechodu z jednoho kosmu do druhého. Při překladu z jednoho jazyka do druhého pracujeme vlastně se třemi soubory: se souborem jazyka výchozího, se souborem jazyka cílového a se souborem, který autor nazývá soubor „skutečnosti syrových dat“. Každé položce v inventáři syrových dat odpovídá nějaké slovo ze souboru obou konkrétních jazyků, překlad je tedy možný. Flussera ale toto zjednodušené pojetí neuspokojuje. Chce opustit pojem skutečnosti syrových dat a na příkladu portugalštiny a angličtiny načrtává nová východiska. Vychází z existence dvou souborů, jednoho nazvaného „portugalský jazyk“, druhého nazvaného „anglický jazyk“. Oba mají hierarchizovaný inventář slov a jistá pravidla kombinatoriky, která jsou si podobná u většiny flexivních jazyků, se kterými autor v této části pracuje. Úloha (význam) věty *vou*⁹ v portugalském systému se proto podobá úloze věty *I go* v systému anglickém. Z toho autor vyvozuje, že překlad je přibližně oprávněný. Týká se to však pouze tohoto konkrétního kontextu, nelze tedy obecně říci, že portugalské *vou* je anglické *I go*. Tuto metodu srovnávání uspořádaných inventářů a pravidel kombinatoriky považuje za přesnější a správnější, protože se tak vyhne mechanickému přiřazování výrazů z jednoho jazykového souboru druhému jazykovému souboru¹⁰. Dále je zde rozvedeno druhé hledisko překladu, totiž to, co se děje, když překládáme z jednoho jazyka do druhého a vlastně tak přecházíme z jednoho intelektu do druhého. Flusser se domnívá, že ve chvíli, kdy opouštíme portugalské *vou*, pevně zakotvené v portugalské skutečnosti, a přecházíme k anglickému *go*, pohybujeme se na okraji nicoty, nenalzáme se ve stavu „jsem“, ale „mohu být“, přičemž ono „jsem“ znovu nalezneme až ve chvíli, kdy překlad uskutečnime. Symbolicky řečeno je překlad neustálý sled umírání v jedné realitě a znovuzrození v druhé.

3.1.5. Typologie existujících jazyků

⁹ česky jdu, jedu

¹⁰ Moderní teorie překladu je založena na předpokladu, že nepřevádíme výrazy, ale významy (obsahy) a František Čermák ve své knize *Jazyk a jazykověda* výslovně uvádí, že lexikální a sémantická pole různých jazyků jsou různá. Shodou okolností uvádí jako příklad lexikální pole anglického slovesa *go*, jemuž v češtině odpovídají dvě slovesa - *jít* a *jet*. Flusserova studie je však z roku 1963, kdy teorie překladu ještě nebyla tak rozpracována.

V tomto oddíle předkládá Flusser návrh na rozdělení existujících jazyků do tříd. Ponechává stranou genealogickou klasifikaci jazyků (Humboldt, Skalička), jazyky dělí na základě klasifikace typologické do tří skupin: flexivní, aglutinační a izolační. Do první skupiny zahrnuje všechny jazyky indoevropské a hamitosemitské. Dělení samo i argumenty, jimiž svá tvrzení dokládá, jsou natolik sporné, že jim Karel Palek v českém překladu věnoval rozsáhlý mnohastránkový výklad (Flusser, 2005, 35 - 44), nepovažují tedy za nutné tyto argumenty opakovat. Nepřijatelnost Flusserových závěrů z hlediska filologického však neznemožňuje jejich interpretaci filozofickou, i když s ní nemusíme souhlasit. Předkládá zde totiž teorii, že zatímco ve skupině flexivních jazyků existuje jakýsi systém pravidel platný pro jakýkoliv jazyk z této skupiny, který nazývá logikou (podle této teorie flexivní jazyky samy o sobě logické nejsou, ale jsou na logiku převoditelné), aglutinační a izolační jazyky takovýmto systémem nedisponují, jsou založeny na jiných pravidlech a jsou tudíž pro nás neproniknutelné.

Existují tři způsoby, jimiž se uskutečňuje intelekt. Přejít z jedné formy do druhé není možný, ale rozhovor mezi skupinami není vyloučený, protože existuje společný základ, byť téměř neartikulovatelný. Existence společného prázákladu by mohla svádět k myšlence, že původně existoval jediný jazyk, totožný s absolutním poznáním. Tuto hypotézu však nelze ničím doložit, jsme tedy nuceni přijmout mnohost jazyků jako danost. Ve flexivních a izolačních jazycích vznikl zvláštní způsob rozmluvy, nazývaný kulturou. Flexivní jazyky daly vzniknout západní kultuře, izolační jazyky kultuře orientální. Aglutinační jazyky se v průběhu dějin pohybovaly na pozadí obou kultur a Flusser se domnívá, že toto pozadí představovalo pro aglutinační jazyky hrozbu upadnutí do chaosu.

3.1.6. Univerzální jazyky

V předchozí kapitole autor naznačuje, že flexivní jazyky jsou sice odlišné, mají však jakýsi společný systém pravidel, který ovlivňuje náš intelekt, neboť skrze něj vnímáme skutečnost. Západní kultura je tedy ovlivněna strukturou flexivních jazyků a problémy západního myšlení jsou v podstatě formální problémy jazyka. Ve snaze o vytvoření univerzálního jazyka usilujeme o abstraktní vyjádření jeho struktury¹¹. Pro flexivní jazyky je

¹¹ Moderní syntaktické směry se snaží o vytvoření univerzálních větných vzorců, aplikovatelných na co největší počet jazyků. Již v šedesátých letech přišel Noam Chomsky s rozšířenou standardní teorií, která měla původně za

takovým univerzálním větným vzorcem schéma S-P-O (subjekt- predikát- objekt), Flusser jej označuje jako ArB. I tady ovšem při přechodu z jednoho jazyka do druhého narážíme na řadu problémů. Lépe lze cíle dosáhnout v exaktních vědách, kde je možné pomocí matematických symbolů opravdu skutečnost uchopit. Dochází zde však k takovému zredukování významů, že hrozí nebezpečí tautologických výkladů. Podobným směrem se ubírá filozofie v podobě logického symbolismu. Existují ovšem i jiné pokusy o vytvoření univerzálního jazyka. Na jedné straně je to uměle vytvořený *Basic English*, jehož základem je 850 slov, z nichž většinu tvoří substantiva. Nepružné opisné konstrukce tohoto jazyka jsou však velmi složité a těžko pochopitelné i pro anglicky mluvícího uživatele. Na druhé straně však existují i spontánně vzniklé univerzální jazyky, například *pidgin English*¹², sloužící v některých oblastech jako dorozumívací jazyk, takzvaná *lingua franca*. Stějně sloužila v západní civilizaci ve středověku latina a dnes se univerzálnímu jazyku blíží angličtina.

3.2. Jazyk formuje skutečnost

V předchozí kapitole dochází autor různými cestami ke konstatování, že zkoumání jazyka rovná se zkoumání skutečnosti s tím, že stejně jako neexistuje jediný jazyk, neexistuje ani jediná skutečnost. Pole zkoumání omezuje na flexivní jazyky a domnívá se, že ve svém důsledku jsou i věda a filozofie zkoumáním struktury jazyka. Jako příklad uvádí Ludwiga Wittgensteina, podle něhož je úkolem filozofie objasňování pravdivosti vět. Wittgenstein však uvažuje vždy pouze o jediném jazyce, nepřihlíží k pluralitě jazyků ani k faktu, že konkrétní filozofické myšlenky existují jen v rámci jednoho konkrétního jazyka¹³. Jdou sice převést do jiného jazyka, ale jejich význam bude nutně posunutý. Flusser se domnívá, že takzvaná západní filozofie je vlastně rozhovor mezi různými filozofiemi. Jazyk tedy není statický, ale vyvíjí se díky účasti intelektů na této filozofické rozmluvě. Heidegger si uvědomoval, že problém filozofický je vlastně problém jazykový a snažil se proto hledat nová slova, nikdy však nepronikl k podstatě problému; že totiž filozofie je vlastně rozhovorem o rozhovoru.

cíl rozepsat konkrétní věty do abstraktních vzorců a usnadnit tak strojový překlad. Tyto takzvané minimalistické teorie rozpracovala v devadesátých letech Lillian Haegemanová, z českých lingvistů Mojmir Dočekal.

¹² Flusser se uchyluje k příkladu kreolštiny vycházejících z anglického jazyka, přestože se v tomto případě přímo nabízí spíše celá řada kreolštin portugalského základu, dodnes s úspěchem používaných v lusofonní Africe.

¹³ Wittgenstein se ovšem v počátcích svého díla věnoval pouze jazyku přírodních věd jako jazyku logickému a jedinému pravdivému, teprve později se přiklonil i k jazykům přirozeným.

Flusser vyslovuje myšlenku, že pokud by se bývalo Wittgensteinovi podařilo navázat rozhovor s Heideggerem, mohli bychom se vyhnout Heideggerově „tlachání“ i Wittgensteinově „zoufalému mlčení“. K onomu pomyslnému rozhovoru nabízí neutrální půdu portugalského jazyka. Aby k tomu mohlo dojít, je třeba nejprve prozkoumat ontologické struktury jednotlivých jazyků, v nichž rozmluva probíhá. To, co Flusser nazývá ontologickou strukturou je vlastně systém kategorií, a jestliže se výrazu „kategorie“ snaží vyhnout, pak je to proto, že se tohoto pojmu užívá v tak rozličných významech, že se jeho pravý význam ztrácí. Je však možné se vrátit k pojmu kategorie v aristotelovském slova smyslu, kde je tím míněna výpověď, výrok. U Aristotela můžeme najít deset kategorií: a) substance, b) akcidenty - kvalita, relace, činnost, trpnost, stav, situace, kvantita, místo a čas. V těchto deseti kategoriích vidí Aristoteles deset způsobů bytí, je to totiž deset prvků ontologické struktury řeckého jazyka. I zde je patrná platnost základní teze, totiž že jazyk formuje skutečnost. Tento systém kategorií je totiž výsledkem analýzy řecké gramatiky. Flusser se v této kapitole pokouší postupně ukázat, jaké funkce mají tyto kategorie ve čtyřech flexivních jazycích: v němčině, angličtině, portugalštině a češtině¹⁴.

3.2.1. Čas

Máme zde čtyři věty v budoucím čase ve čtyřech různých jazycích: a) něm. *ich werde gehen*; b) angl. *I shell go*; c) port. *irei*; d) čes. *půjdu*.

Flusser se na těchto větách pokouší dokázat, že přesto, že jsou ekvivalentní, neznamenají totéž. *Ich werde gehen* znamená budoucnost, protože německé sloveso *werden* ve spojení s infinitivem označuje budoucnost, s minulým příčestím trpnost děje, s adjektivem změnu stavu, jako plnovýznamové sloveso pak znamená *nastat, povstat, vzniknout*. Může mít však i jiný význam. Z toho autor usuzuje, že německá budoucnost v sobě nese rysy pasivity, spontaneity a nevyhnutelnosti a sloveso *werden* je hybnou silou, která žene německou skutečnost do budoucnosti: „Hegelovská filozofie dějin se svými dialektickými procesy je vlastně analýzou slovesa *werden*. ... U Nietzscheho vystupuje *werden* v podobě

¹⁴ Stejně jako tomu bylo u typologie jazyků, i zde autor naráží na nedostatečnou znalost základů lingvistiky a někdy i na nedostatečnou znalost jednotlivých jazyků. Jeho jazyková vybavenost je obdivuhodná, ale je vykoupená jistou povrchností v soudech. Výsledkem je, že filozofický výklad jednotlivých kategorií je založen na dle mého názoru chybných východiscích. Ráda bych na tento fakt poukázala u kategorie času, která se mi pro to jeví nejpříhodnější.

vůle k moci a věčného návratu téhož, ... u Heideggera pak vystupuje *werden* jako *Geworfensein des Dasein* (vrženost bytí -tu)“ (Flusser, 2005, 65).

Anglické *I shall go* znamená rovněž budoucnost, protože sloveso *shall* ve spojení se zájmenem první osoby označuje budoucnost, se zájmeny druhé a třetí osoby pak znamená *muset*. Naopak sloveso *will* ve spojení se zájmeny druhé a třetí osoby označuje budoucnost, se zájmenem první osoby znamená *chtít*. *Shall* tedy zdůrazňuje u činností uskutečňovaných v budoucnosti povinnost, *will* pak vůli. Z toho Flusser vyvozuje, že budoucnost je v angličtině etickým aspektem přítomnosti: „Naše vlastní budoucnost je přítomnost vystupující jako závazek; budoucnost toho, co nás přesahuje, je přítomnost vystupující v aspektu neurčenosti, doména svobodné vůle.“ (Flusser, 2005, 66).

Portugalské *irei* označuje budoucnost, protože budoucí čas v portugalské se tvoří pomocí přípony *-ei*, připojené k infinitivu. Přípona *-ei* je archaický tvar slovesa *haver*.¹⁵ Původní význam se blíží portugalskému slovesu *ter*, tady *mít*. Sloveso *haver* je na ústupu, protože dvě nejužívanější formy, neosobní výraz *há*¹⁶ a přípona budoucího času jsou nahrazovány jinými prostředky. Neosobní výraz *há* stejně neosobním výrazem *tem* a budoucí čas tvořený pomocí slovesa *haver* opisem pomocí slovesa *ir* (*farei - vou fazer - udělám*).

Pomocné sloveso *haver* podle Flussera navozuje u budoucího času představu vlastnictví, kvality nebo vlastnosti. Budoucnost je tedy v portugalské jistotou vlastností, kvalitou přítomnosti. Z toho lze vyvodit, že čas v portugalské se liší od dvou předchozích jazyků, protože se ukazuje jako jistá kvalita (vlastnost) substance. Je-li vlastností substance, není nezávislou kategorií. Říkáme-li v portugalské *irei*, nemáme na mysli čas, ale něco, co vlastníme. *Máme budoucnost*. Podrobíme-li naši větu fenomenologickému zkoumání, zjistíme, že v portugalské kategorie času neexistuje.

Posledním jazykem, na němž Flusser své pojmání času dokumentuje, je čeština. Hned v úvodu konstatuje, že budoucí čas, jak ho chápeme v jiných jazycích, vlastně v češtině neexistuje. Portugalské *irei* lze přeložit různými způsoby, ale tvary nejsou vzájemně ekvivalentní. Autor zde uvádí několik možností překladu portugalského *irei*: *para o ano irei à escola* = *napřesrok budu chodit do školy*; *irei à sua casa esta noite* = *přijdu k vám dnes večer*. Poukazuje přitom na skutečnost, že jediná forma, v níž v češtině lze vyjádřit

¹⁵ Latinské sloveso *habere* (*mít*) pomocí něhož se vytvořilo původně analytické futurum. V moderní portugalské se význam posunul směrem k *být*.

¹⁶ *je, existuje*, srovnej s anglickým *there is*.

budoucnost, je právě analytická forma *буду chodit*. Podle něj v češtině není přítomný a budoucí čas dostatečně gramaticky rozlišen. Domnívá se, že část časové osy, pokrytá v portugalštině futurem, je v češtině pokrytá přítomnými tvary s různými předponami. *Zítřa napíšeš dopis* chápe víc jako přítomnost než budoucnost a konstrukce *буду psát*, kterou nazývá krajním futurem, je pro něj jediným skutečným vyjádřením budoucnosti¹⁷.

3.3. Jazyk tvoří skutečnost

3.3.1. Flusserův nástin fyziologie jazyka

¹⁷ Vzhledem k tomu, že celou druhou kapitolu považuji z lingvistického pohledu za spornou, pokusím se na tomto místě formulovat své námitky. Domnívám se, že podstata problému tkví v tom, že Flusser chápe každou položku jazykového inventáře konkrétního jazyka, tedy každé slovo, ve smyslu řeckého *logos*, jako myšlenku, pojem. Tedy jako něco neměnného. Ve vnitřním systému každého konkrétního jazyka však dochází k četným funkčním posunům, proto je například každá slovesná forma zkoumána z hlediska sémaziologického i onomaziologického. Jedna forma může mít více významů a naopak, jeden význam může být v povrchové struktuře reprezentován více formami. U složených slovesných časů navíc pomocné sloveso ztrácí svůj původní význam, nebo je tento význam značně potlačen. V portugalštině například mohou být složené časy tvořeny pomocí sloves *haver* nebo *ter* (*být*, *mít*) bez jakéhokoliv funkčního rozlišení. Je však třeba souhlasit s autorovou poznámkou, že historicky se tato slova významově blížila.

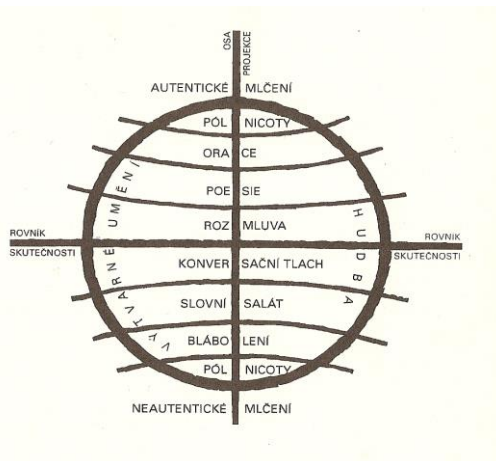
Při bližší analýze konkrétních příkladů se mi tak jeví například síla slovesa *werden* ve funkci pomocného slovesa jako hodně oslabená. Ještě složitější je rozbor věty anglické. V užívání pomocných sloves *shall* a *will* došlo ke značnému posunu – *shall* je nahrazováno tvarem *will* i se zájmenem první osoby. Jestliže tedy podle Flussera sloveso *shall* znamená zdůraznění povinnosti a *will* zdůraznění vůle, došlo se změnou formálního vyjádření i ke změně intencionality?

Podobné výhrady lze uplatnit u příkladu portugalského. Syntetické futurum tvořené opisem pomocí slovesa *habere* existovalo už v lidové latině, podle doložených textů je lze najít například u Seneky nebo Cicera. Tedy dávno předtím, než se vůbec zrodil portugalský jazyk. Vyvodit tedy z této pozdně latinské formy jakýkoliv závěr o ontologické pozici současného portugalského futura se mi zdá nemožné. Stejně tak tvrzení, že portugalština má tendenci nahrazovat přípony pomocnými slovesy se nezakládá na žádném objektivním zjištění. Analytické (opisné) futurum vytlačuje syntetické z důvodů jazykově pragmatických, navíc v současné portugalštině došlo k posunu významu této formy. Tvar *irei* se posunul z roviny reálné do roviny hypotetické. Konstatování, že na základě fenomenologického bádání lze dojít k závěru, že portugalštině chybí kategorie času, nemohu nijak vyvrátit, nedokážu se s ním však ztotožnit.

Pokud jde o komentář k české větě *půjdu*, je zcela evidentní, že autor nedokáže postihnout problematiku vidu a jeho prolínání s časovou rovinou. Systémy portugalského a českého slovesa se liší, české sloveso se pohybuje zejména po ose čas - vid, portugalské pak po ose čas - způsob. Chybně jsou ostatně přeloženy i oba zde uváděné příklady: *para o ano irei à escola* neznámá *napřesrok budu chodit do školy*, *nýbrž napřesrok půjdu (začnu chodit) do školy*; *irei à sua casa esta noite* neznámá *přijdu k vám dnes večer*, ale *půjdu k vám dnes večer*.

Vzhledem k tomu, že podobným způsobem postupuje Flusser při výkladu všech ostatních kategorií, dovolila jsem si, i přes některé nesporné zajímavé filozofické myšlenky, tuto část ze svého rozboru vynechat.

V této kapitole předkládá autor vlastní pohled na fyziologii jazyka. Používá k tomu schéma v podobě zemského globu, jež si pro lepší ilustrativnost výkladu dovolíme zde reprodukovat (Flusser, 205, 109).

Flusser tady opouští úroveň jazyka jako systému a přechází do úrovně konkrétní promluvy. Systém jazyka je reprezentován zemským globem, jehož středem prochází rovník: na severní polokouli jsou soustředěny autentické jazykové procesy, na jižní neautentické. Hranice mezi nimi je však velmi křehká. Nad rovníkem se rozprostírá pásmo, které autor nazývá „rozmluvou“¹⁸. Rozmluva se skládá z různých komunikačních procesů, od běžného rozhovoru až po vědu. Vedle ní existuje ještě zdánlivě podobná „konverzace“. Obě vrstvy si můžeme představit subjektivně jako sítě upředené z intelektů, vyzařujících a absorbujících věty. Objektivně viděno jsou to věty, které se kříží v intelektech. Intelekt se účastní rozmluvy a realizují se v ní. Z této rozmluvy vznikají nové skutečnosti. Pokud se však úroveň rozmluvy sníží na úroveň bezobsažné konverzace, hrozí upadnutí do konverzačního tlachu. V této vrstvě intelekt informace nezpracovává, jen je mechanicky odráží. Informace tak zůstávají nepochopeny. Flusser se domnívá, že existencialisté by právě tady hledali bod, kdy se *Já* může propadnout do nicoty, do stavu nazvaného v němčině *das Man*¹⁹. Naopak nejdokonalejší podobou rozmluvy je věda. Bylo by ovšem chybné se domnívat, že vědou jsou myšleny pouze exaktní vědy, zejména pak matematika. Celé Flusserovo snažení směřuje

¹⁸ Flusser zde upozorňuje na fakt, že jeho rozmluva není totožná s rozmluvou Heideggerovou. Flusser chápe rozmluvu jako část jazyka, tedy uspořádané skutečnosti, zatímco pro Heideggera je rozmluva pravděpodobně totožná s Flusserovým jazykem.

¹⁹ V českém překladu Heideggerova díla *Bytí a čas* je toto německé *das Man* přeloženo jako "ono se".

právě k závěru, že prostředky vědy jsou prostředky jazyka. Vědecká činnost má povahu rozmluvy. Ani ta nejvyšší věda však nedokáže překonat vrstvu rozmluvy, protože ta se může rozvíjet pouze horizontálně. Jazyk se rozšiřuje, ale neprohlubuje. Pouze autentická filozofie může přesáhnout vrstvu rozmluvy a vstoupit do vrstvy poezie, již autor definuje jako „úsilí rozmlouvajícího intelektu tvořit jazyk.“ (Flusser, 2005, 118). Jakým způsobem však lze překonat hranici mezi rozmluvou a poezií? Autor se domnívá, že interiorizací rozmluvy, rozmluvou intelektu se sebou samým. Touto rozmluvou se síť zhušťuje, postupně se stává neproniknutelnou a nakonec se stáhne do nitra intelektu. Intelekt zůstává osamocen, není to však bezobsažná samota tlachu. Původní síťová rozmluva se mění v kompaktní poezii. Tuto kompaktní poezii je intelekt schopen obsáhnout, může ji i překonat. Vznikají nová slova, nový jazyk. Flusser se domnívá, že se tak děje skrze básníky a jejich múzy. Ve chvílích inspirace jsou schopni přeměnit nicotu skrze jazyk ve skutečnost. Vzniká tak nový jazyk, který je však příliš hutný, takže je nepochopitelný a neuchopitelný. Vrací se tedy do vrstvy rozmluvy, kde je rozředěn, uchopen a pochopen. Stává se součástí rozmluvy intelektů. Pokud básník soubor s nicotou nevyhraje, propadá se do vrstvy „slovního salátu“. Ta je podle Flussera typická pro šílenství. Genialita a šílenství mohou být tedy výsledkem jednoho procesu.

Ve vrstvě poezie vznikají nové myšlenky, patří sem část vědy i filozofie. Rozpínající se intelekt však touží po ještě větším naplnění. Pokouší se proniknout do vrstvy „orace“, kde intelekt může dojít plného uskutečnění v matematickém a logickém symbolismu. Tuto část orace nazývá Flusser „perorací“. Jinou formou orace je mystické vzepětí intelektu ve snaze o oslovení nevyslovitelného. Tuto podobu nazývá autor „adorací“. Jazyková struktura se smršťuje až k nule a jazyk se rozpouští v nicotě. S ním se rozpouští i intelekt. Dostáváme se do pásma mlčení a nicoty, k rozplynutí se intelektu v sobě samém. Tento horní bod je autentickým mlčením mystiků. Na opačném pólu leží pásmo zvané blábolení, které je sice strukturou podobné oraci, ale odlišuje se od ní obsahem. V pásmu blábolení neexistuje autentický jazyk, protože zde není autentický intelekt. Vytvářejí se zde pseudoslova a formulují pseudomyšlenky, které jsou projevem idiocie. Pseudointelekt se opět rozpouští v nicotě, upadá do neautentického mlčení idiotů.

4. Závěr

Vilém Flusser se vnořuje do filozofických myšlenek daleko hlouběji, než je schopna obsáhnout předkládaná práce. Vzhledem k tomu, že Flusser ztotožňuje jazyk a skutečnost, věnuje se i hudbě, výtvarnému umění a kultuře. Názory na tuto oblast jsou neméně pozoruhodné a diskuse nad nimi by mohla být námětem k dalšímu rozpracování jeho myšlenek.

Bibliografie

- Berkeley, G.: *Pojednání o základech lidského poznání*. Nakladatelství svoboda.: Praha 1995
- Čermák, F.: *Jazyk a jazykověda*. Pražská imaginace: Praha, 1997
- Černý, J.: *Dějiny lingvistiky*. Votobia: Olomouc, 1996
- Erhart, A.: *Základy jazykovědy*. SPN: Praha 1984
- Filosofický slovník*. Autorský kolektiv, sestavila Alena Bakešová. Euromedia Group, edice Universum: Praha, 2009
- Flusser, V.: *Jazyk a skutečnost*. Triáda: Praha, 2005
- Flusser, V.: *Língua e realidade*. Editora Herder. São Paulo, 1963
- Heidegger, M.: *Bytí a čas*. Oikoymenh: Praha, 2008
- Hricsina, J. „A evolução do tempo futuro em português é cíclica?” In: *Etudes Romanes de Brno*, 2011 sv.I. (ss. 171-180)
- Nunes, J. J.: *Compêndio de Gramática Histórica Portuguesa*. Livraria Clásica Editora: Lisboa, 1975
- Svobodová, I.: *Morfologie současného portugalského jazyka II*. Masarykova univerzita. Brno. 2014